

arxiu

Escriptors de l'exili del 1939: recuperar la memòria espoliada

vista prèvia >

Els testimonis de la generació republicana es van apagar sense que la seva memòria formi part del relat oficial de l'Estat espanyol. Un oblit volgut, que mostra la incapacitat de l'Estat de reconciliar-se amb el seu passat. El nostre deure és mantenir viu el seu record, el seu llegat, i continuar reclamant justícia. Combatre la memòria oficial, fent sentir les veus de la República i de l'exili que es mantenen vives gràcies, per exemple, a la literatura.

Montserrat Corretger

Professora de Literatura del Departament de Filologia Catalana de la URV

montserrat.corretger@urv.cat

Sabem, amb David Lowenthal (1923),¹ que el passat és un i únic, i que les distintes interpretacions que se'n poden fer provenen de la percepció humana gairebé exclusivament. Per aquest motiu, ja en el títol, *The past is a foreign Country*, Lowenthal planteja una reivindicació que ens ateny de ple pel que fa a l'actuació sobre la nostra memòria col·lectiva: cal que coneguem el nostre passat. Després, el podem conservar, millorar, empitjorar, o simplement ignorar, però per actuar sobre el passat sense haver de lamentar-nos-en, cal conèixer-lo a través de la memòria, la història i les restes que ens ha deixat. Tanmateix, nosaltres, com a poble, no podem acomplir aquesta obligació que indica Lowenthal —més enllà d'un dret— sense un esforç afegit notable d'una gran part de la població, que no ha pogut conèixer a penes la història nacional en la seva formació escolar.

Paul Ricoeur (1913-2005), al seu torn, estableix tres tipus de memòria, pel que fa als usos i abusos de què és objecte: la impedita, la manipulada i l'obligada. En el cas de la sego-

na, fa referència a les manipulacions ideològiques de la memòria per part dels detentors del poder: «*au service de la quête, de la reconquête ou de la revendication d'identité*» [al servei de la recerca, de la reconquesta o de la reivindicació de la identitat].² Aquests tipus de fenòmens ideològics —un factor inquietant que s'intercala entre la reivindicació d'identitat i les expressions públiques de memòria— creu l'autor que cerquen de fer veure l'autoritat que té el poder com una «*pouvoir légitime de se faire obéir*» [força legítima que ha de ser obedi- da].³ Així, la fragilitat de la identitat esdevé ocasió de manipulació de la memòria per la via ideològica. El principal agent d'ideologització de la memòria és, per a Ricoeur, el caràcter narratiu del relat, atès que aquest significa sempre selecció i coherència. I aquesta funció medidora del relat transforma els abusos de la memòria en abusos de l'oblit. A partir del relat, doncs, sorgeixen les estratègies d'oblit i de rememoració. La història oficial és, en aquest sentit, una memòria imposada perquè és el que s'ensenya, «*apprendre, et*

célébrée publiquement» [s'ensenya i celebra públicament].⁴

El fet de privar una societat nacional de racionalitzar el record del passat en el present duu indefectiblement a pensar sobre qui governa l'acte de recordar, és a dir, d'estructurar el pensament per a comprendre els actes passats que impliquen la identitat del subjecte i de la col·lectivitat. Davant la privació, el fet col·lectiu de recordar es transforma en una qüestió ideològica de combat per una hegemonia política. La supremacia socialitza una imatge de la història: el que cal i el que no cal recordar i, per tant, condueix a un passat integrat moralment sota un imperatiu. El rerefons d'aquesta privació és, doncs, polític en la mesura que afecta la capacitat alliberadora de la ciutadania.⁵ Cal cercar l'origen de la llarga desvinculació en la societat catalana entre la història i la memòria en el pacte de silenci o

4 RICOEUR, *La memoria, la historia, el olvido*, p. 104.

5 Utilitzo aquest concepte tal com el defineix Manuel Serra i Moret a *Ciudadania catalana*: el «ciudadà digne» és el subjecte que pren decisions lliurement, en contraposició a l'alienació cultural. SERRA i MORET, *Ciudadania catalana*, 163.

1 LOWENTHAL, *El pasado es un país extraño*.

2 RICOEUR, *La memoria, la historia, el olvido*, p. 98.

3 RICOEUR, *La memoria, la historia, el olvido*, p. 101.

Per actuar sobre el passat sense haver de lamentar-nos-en, cal conèixer-lo a través de la memòria, la història i les restes que ens ha deixat

«oblit decretat»⁶ establert durant la Transició espanyola.⁷

La repressió contra Catalunya, especialment cruenta, amb la voluntat per part del règim franquista d'anihilar tot vestigi identitari i qualsevol intent de recuperació, anà seguida d'un control sistemàtic durant el denominat segon franquisme, quan es comencen a superar les polítiques culturals monolítiques de la post-guerra.⁸ Aquest control, exercit fins entrats els 1960 pel falangisme i per l'Església catòlica, va marginar les institucions culturals i les tradicions d'arrel republicana fins a definir una «cultura franquista». Posteriorment, durant la Transició el Ministeri de Cultura espanyol va continuar controlant la recuperació democràtica i orientant una reinterpretació del passat en favor del procés polític en marxa.⁹ I fins a l'actualitat s'ha anat

exercint des de l'Estat una vigilància sobre la cultura catalana en procés de rescat i d'emergència. De fet, la política de la Transició va fer present el record de la Guerra Civil, però va obviar el franquisme, un fet que remet a la política de memòria del règim franquista, adreçada a fer desaparèixer la memòria democràtica, esborrar els rastres de la pròpia violència tot deslegitimant i estigmatitzant la Segona República,¹⁰ fer aparèixer el règim com una necessitat històrica i construir una falsa història d'Espanya, afí als seus postulats polítics, que ha condicionat durant el segle XX i fins avui la memòria col·lectiva institucionalitzada.¹¹ Sorprenentment, encara ara les diverses actuacions i formes repressives del franquisme no s'han generalitzat en la consciència ciutadana.¹² En una entrevista

recent, l'historiador Josep Fontana (1931) comenta el silenci interessat sobre el passat en la Transició —«hi havia massa responsabilitats a establir»— i l'opció que es va fer de pactar —davant la manca de força dels partits d'esquerres per acabar amb el règim franquista— i enterrar l'etapa republicana i el seu projecte. Destaca la importància de recuperar aquesta memòria escapçada, l'esforç cultural fet durant la república, «com a mínim per contrarestar la bestiesa aquesta de perdonar el franquisme amb l'excusa, falsa, de dir que la República va ser una mena de baralla entre gent apassionada».¹³

Catalunya va viure, doncs, un doble oblit forçat en l'origen pel règim franquista: l'identitari —amb la voluntat d'extermini de la nació— i el repressiu —amb la negació del dret dels catalans de saber com el control i la repressió de l'Estat s'exercí sobre les persones i les seves famílies des de 1939. Aquesta situació ha estat assumida per la societat en una llarga el·lipsi de veritat històrica que

6 DIEZ, «Imaginaris contraposats. La doble memòria del franquisme i la transició», p. 31.

7 Sobre «la novel·la de la transició», «el conte que ens han volgut vendre», vegeu FONTANA, *La construcció de la identitat*, p. 121-142; i ROVIRA MARTÍNEZ, *La Transició franquista*.

8 PECOURT, «Las políticas de la consagración intelectual en España (1960-1992)», 359.

9 Juan Pecourt (1974) allarga el seu estudi de les relacions entre els intel·lectuals i l'Estat espanyol des

del segon franquisme fins al 1992, data simbòlica que per a ell suposa la culminació de les polítiques culturals democràtiques dels anys 1980. PECOURT, «Las políticas de la consagración intelectual en España (1960-1992)», p. 360-366.

10 TRAVERSO, *Els usos del passat*, p. 66.

11 MOLINERO, «Memòria i silencis sobre la guerra civil i el franquisme durant la transició», p. 22-31.

12 Per a les polítiques de la memòria a l'Estat espanyol és fonamental el llibre AGUILAR FERNÁNDEZ, *Políticas de memoria y memorias de la política*.

13 ARAGAY, «El debat històric. Josep Fontana». Sobre la qüestió identitària, vegeu: FONTANA, *La construcció de la identitat*.

El principal agent d'ideologització de la memòria és el caràcter narratiu del relat, atès que aquest significa sempre selecció i coherència

s'ha allargat fins a aquests darrers anys. Cal valorar l'abisme que separa aquesta actitud d'escamoteig de la veritat —amb l'excusa d'una pretesa voluntat reconciliadora de l'Estat espanyol— de la decisió de l'Estat alemany, que des de 1991 està facilitant —i subvencionant— el coneixement —sovint molt difícil— dels detalls del control que l'Stasi¹⁴ havia exercit sobre el seu passat personal i familiar a totes les persones de l'antiga República Democràtica d'Alemanya que els volen investigar.¹⁵ Darre-rament, però, alguns sectors de la societat han reclamat insistentment el «dret a saber», que potser caldria, en justícia, denominar «deure de saber», finalitat real de tota política de la memòria. I és que hem arribat a la tercera etapa de l'evolució de la memòria que planteja Enzo Traverso (1957) a partir de la proposta d'Henry Rousso (1954): l'«anamnesi» o «retorn d'allò reprimat» que «pot derivar cap a una obsessió memorial», posterior a un primer esdeveniment traumàtic i a una segona fase de

repressió. Durant l'etapa repressiva, arran del «dret a la memòria», sorgeix l'expressió «superar el passat», que Traverso considera —tot seguint Theodor Adorno (1903-1969)— una mistificació tendent a esborrar la memòria, i la idea de «reconciliació», que rehabilita els culpables. En la tercera etapa en què ens trobem a hores d'ara, «durant la fase de l'obsessió [...] el deure de la memòria té tendència a esdevenir una fórmula retòrica i conformista».¹⁶ I aquest ha estat, i encara és, el perill: institucionalitzar l'estudi de la memòria, fer-ne objecte de rendiment acadèmic i no projectar-ne els resultats en la societat.

Entre els estudis sobre el rescat de la memòria i la repressió franquista cal destacar els que es deuen a un bon nombre d'historiadors de la cultura, majoritàriament especialistes en literatura, que en els darrers 20 anys han desenterrat obres literàries, corpus periodístics polítics i culturals i epistolaris que donen testimoni de l'abast de la diàspora catalana del 1939 i de les relacions dels exiliats amb la Catalunya sota el

franquisme. Són recerques que aporten una enorme riquesa informativa i ideològica sobre l'etapa republicana, sobre la visió que els intel·lectuals exiliats tenien de la situació a l'interior i sobre la seva intervenció en el debat complex entorn de la construcció de la nació. A més dels dedicats a la guerra, la retirada, el pas transpirinenc, els camps de concentració, la repressió i la censura,¹⁷ destaquen els treballs sobre l'acció dels escriptors exiliats, fonamental per al manteniment de la cultura catalana i per a la recuperació de la identitat en connexió amb un primer nucli resistent de l'interior.

Es tracta de recerques sobre escriptors, periodistes i crítics com Cèsar August Jordana (1893-1958), Domènec Guansé (1894-1978), Francesc Trabal (1899-1957), Joan Oliver (1899-1986), Odó Hurtado (1902-1965), Vicenç Riera Llorca (1903-1991), Xavier Benguerel (1905-1990), Rafael Tasis (1906-1966) i Lluís Ferran de Pol (1911-1995), entre

14 Abreviació de Ministerium für Staatssicherheit [Ministeri de Seguretat Estatal].

15 Vegeu: WUNSCHIK, «El papel de los Archivos en la defensa de los Derechos Humanos y de la Memoria Histórica».

16 TRAVERSO, *Los usos del pasado*, 57-59.

17 Vegeu sobre aquestes qüestions l'abundant bibliografia existent de Francesc Vilanova d'Abadal (1962) i Maria Campillo (1953).

La supremacia socialitza una imatge de la història: el que cal i el que no cal recordar i, per tant, condueix a un passat integrat moralment sota un imperatiu

d'altres.¹⁸ Aquests escriptors van tornar sense patir enurts remarcables, atesa l'acceptació per part de l'Estat del retorn dels intel·lectuals exiliats —fet amb el qual va pretendre apropiat-se de l'autoritat moral d'aquests homes i dones—, sempre que no plantegessin la seva simpatia per tradicions culturals o corrents de caràcter subversiu o advoquessin pel retorn a la República.¹⁹ Els exiliats catalans, però, no pertanyien al grup dels espanyols reconeguts i, a més, eren noms gairebé oblidats o desco-

neguts a la pròpia terra després de 30 anys. Potser per aquest motiu les seves creacions literàries van passar en bona part desapercibudes però van significar fites de recuperació històrica i de reivindicació identitària molt remarcables. En són alguns exemples les novel·les de Riera Llorca *Fes memòria, Bel*²⁰ —sobre els Fets d'Octubre de 1934—, *Amb permís de l'enterraments*²¹ —que transcorre el 1962 i fa memòria viva i directa de la retirada de 1939, dels camps de concentració i l'exili— així com la novel·la d'Hurtado *Desarrelats*²² —on es fa explícit el xoc cultural i moral que pateix la filla, nascuda a Mèxic, del protagonista, exiliat català, en visitar la Catalunya de 1960, mentre que el pare, al seu torn, retroba assimilades al règim franquista algunes antigues amistats. Són novel·les que supleixen, des d'una imaginació arrelada en la història viscuda, la manca d'informació i la tergiversació de la història oficial.

El present article exposa la funció de recuperació de la memòria de l'obra

d'aquests escriptors exiliats a partir d'un parell de casos que s'ofereixen com a model.

El deure de saber: el corpus de l'exili del 1939

La literatura ha estat una eina fonamental per a denunciar l'oblit voluntari dels crims de la dictadura, així com la vigilància i el control a què van ser sotmesos els ciutadans i la censura que coartà les manifestacions culturals catalanes des del final de la Guerra Civil. Més enllà de l'onada de novel·les que darrerament s'han centrat en la postguerra, els primers autors que rescataven des del testimoni personal les vivències de la Guerra, la postguerra i la diàspora foren els novel·listes d'exili. Ells aportaren notícia directa d'aquells fets dramàtics, però també del món polític, social i cultural de Catalunya anterior a la guerra. Executaren, per tant, un retrat ampli i viu de la cultura republicana que permet, en ell mateix, denunciar l'estigmatització a què fou sotmesa per part del règim.

Els primers escriptors que van marcar la pauta d'aquesta recuperació, amb un sentit clar de construcció

18 Entre molts d'altres estudis, vegeu, sobre Jordana i Trabat: CAMPILLO, «Cèsar-August Jordana. *El món de Joan Ferrer*»; i *Els contracops de l'enyorança. Escrits d'exili*. Sobre Guansé: CORRETGER, *Domènec Guansé, crític i novel·lista: entre l'exili i el retorn*; CORRETGER, «Art i compromís: la narrativa d'exili de Domènec Guansé»; CORRETGER i FOGUET, *Domènec Guansé. Catalunya a l'exili*; i CORRETGER i FOGUET, *Domènec Guansé. Retrats d'exili*. Sobre Joan Oliver: BUSQUETS, *Xavier Benguerel / Joan Oliver. Epistolari*. Sobre Hurtado: CORRETGER, «Odó Hurtado: compromís literari des de l'exili». Sobre Riera Llorca: CAMPS, «Entre la crònica i la ficció. El món de l'exili a les novel·les de Vicenç Riera Llorca»; CORRETGER, «La narrativa de Vicenç Riera i Llorca: literatura i consciència històrica»; i RIERA LLORCA, *Cròniques americana. Articles publicats en les revistes de l'exili*. Sobre Benguerel: BUSQUETS, *Xavier Benguerel. La màscara i el mirall*; i CASACUBERTA, «Els vençuts, de Xavier Benguerel: novel·la, crònica, història». Sobre Tasis: BACARDÍ i FOGUET, *Les raons de l'exili*; i BACARDÍ i FOGUET, *El revulsiu del catalanisme*. I sobre Ferran de Pol: GARCIA RAFFI, *Lluís Ferran de Pol i Mèxic: Literatura i periodisme*.

19 PECOURT, «Las políticas de la consagración intelectual en España (1960-1992)», 366.

20 Premi Sant Jordi de 1971.

21 Premi Prudenci Bertrana de 1970.

22 Finalista del Premi Sant Jordi de 1972.

La Transició va fer present el record de la Guerra Civil, però va obviar el franquisme, un fet que remet a la política de memòria del règim, adreçada a fer desaparèixer la memòria democràtica

nacional, ja des dels primers dies posteriors al pas de la frontera, entre el 26 de gener i el 12 de febrer de 1939, foren els que ho pogueren fer lliurement —però amb grans dificultats d'edició i difusió— des de l'exili, primer, a l'Estat francès i, posteriorment, des de terres americanes. També feren aquesta funció les obres dels qui, després del seu retorn a Catalunya, escriviren sota la dictadura —amb estricta vigilància de la censura— o, ja en els primers anys democràtics, publicaren novel·les i estudis per a la difusió de la història i les idees. Prenc aquí com a models de base les obres de Domènec Guansé i Vicenç Riera Llorca, amb algunes referències a les d'Odó Hurtado i Rafael Tasis. Les seves novel·les, retrats, articles —polítics i literaris— i epistolars marquen un camí de retrobament de la identitat catalana i de compromís amb el dret de recordar i construir el present i el futur amb les arrels en la pròpia història.

A hores d'ara s'han perdut gairebé tots els testimonis de la guerra i de l'exili i només en resten els records familiars. És cert que les recerques històriques sobre aquests anys en

permeten un coneixement científic, però la literatura del segle XXI, llevat d'excepcions destacables —com la novel·la *Les veus del Pamano*, de Jaume Cabré (1947) o *La sega*, de Martí Domínguez (1966)—, no sempre n'aporta un retrat vàlid. Davant el perill de perdre records imprescindibles per a reconstruir la memòria espoliada, es fa més necessari que mai visitar o llegir per primera vegada les obres dels autors que van deixar testimoni dels fets viscuts. El desconeixement i la manca de reedicions d'aquestes novel·les n'han perpetuat l'oblit en el món editorial: per esmenar aquesta mancança cal, amb urgència, posar a l'abast de la societat les obres produïdes en l'exili o des de la situació mental de l'exili. També s'esdevé el mateix amb els assaigs publicats o escrits en la diàspora, com per exemple *Ciudadania catalana*, de Manuel Serra i Moret (1884-1963) o *L'Estat Català* —redactat el 1947—, d'Antoni Rovira i Virgili (1882-1949), obres pràcticament desconegudes actualment malgrat la seva vigència i aplicabilitat.²³

23 Vegeu SERRA i MORET, *Ciudadania catalana* i ROVIRA i VIRGILI, *L'Estat Català*.

Aquest autors es dedicaren a escriure en l'exili després d'haver viscut una certa plenitud professional en els anys 1920 i 1930 com a periodistes culturals en la premsa de Barcelona —*La Publicitat*, *Mirador*, *Revista de Catalunya*, *La Rambla*, *Meridià*. Ja en la diàspora continuaren la seva missió d'informadors, crítics i creadors. El model d'aquests publicistes i narradors continua essent vàlid en l'actualitat pel vitalisme intel·lectual, la modernitat, la voluntat d'internacionalització i la qualitat dels seus escrits, malgrat les dificultats del context en què es començaren a manifestar.²⁴

Domènec Guansé

Un dels periodistes i crítics més remarcables en els anys 1930 i posteriorment, Domènec Guansé, va viure l'exili entre 1939 i 1963 amb una actitud compromesa amb Catalunya i amb l'ideari republicà que havia mantingut mentre fou a l'interior.²⁵

24 Vegeu CAMPILLO, *Escriptors catalans i compromís antifeixista (1936-1939)* i CORRETGER, *Escriptors, periodistes i crítics. El combat per la novel·la*.

25 Sobre Domènec Guansé, vegeu: CORRETGER, *Domènec Guansé, crític i novel·lista: entre l'exili i el retorn*.

Correm el perill d'institucionalitzar l'estudi de la memòria, fer-ne objecte de rendiment acadèmic i no projectar-ne els resultats en la societat

A Santiago de Xile continuà escrivint articles polítics i estudis crítics —així com intenses novel·les—²⁶ que ell mateix va valorar com una expressió vital i social al servei de la identitat catalana: «En definitiva, la meua obra a Xile, en conjunt, no aspirava a ser una obra de creació literària, sinó principalment uns textos de servei. [...] A mi m'impulsava el propòsit, compartit per tants i tants d'altres exiliats, de contribuir a donar continuïtat a una cultura, a una llengua que periclitava; a mantenir viva la flama del record, a crear una esperança que només podia prendre força en el record».²⁷

El perfil ideològic de Guansé es dibuixa a partir dels articles on defensa la cultura i les institucions republicanes catalanes, on fa crides en favor de la intervenció internacional per enderrocar el règim de Franco i per fer veure la seva falsa obertura, per difondre l'atenció dels exiliats cap a la situació de l'interior i, per damunt de tot, per donar a

26 Vegeu: CORRETGER, *Domènec Guansé, crític i novel·lista: entre l'exili i el retorn*, p. 133-203 i CORRETGER, «Art i compromís: la narrativa d'exili de Domènec Guansé».

27 RIERA LLORCA, *Nous oblidats*, p. 55.

conèixer els escriptors compromesos amb Catalunya i fer difusió de la història com a motor del present. De tots aquests eixos ideològics el més reiterat és el de la història recent com a garantia de futur, model per a la col·lectivitat i per a les actituds individuals. I per aquest mateix motiu, com el seu mestre Rovira i Virgili, fa pedagogia amb els episodis històrics, en especial amb els que coneix de primera mà, que carrega d'una vitalitat engrescadora. Dintre d'aquesta rememoració històrica inclou el record de la feina feta durant l'etapa republicana en els aspectes cultural, literari i social; les opinions sobre les expectatives de llibertat per a Catalunya davant la victòria aliada en la primavera de 1945 i una rotunda condemna de la no intervenció internacional davant el govern de Franco. Denuncia les posicions exclusivistes d'una part dels exiliats —emigrats econòmics— i defensa el compromís polític i social dels escriptors en articles de crítica literària. Són idees recurrents que es filtren fins a la seva obra narrativa i es vehiculen des de la imaginació literària.

El preocupa la supervivència a l'interior de Catalunya en la primera post-

guerra, un tema candent que creu més greu que els problemes dels catalans a l'exili. Per aquest motiu a l'article de *Germanor* «Com es viu actualment a Barcelona» evidencia la misèria moral i econòmica de la ciutat, que rep la visita del «Caudillo» amb el rerefons —«aquestes clarianes d'esperança»— de l'evolució de la guerra europea. Inclou en aquest malestar social no només els elements populars i la classe mitjana sinó els fabricants, els propietaris i la clerecia: «Sí; tothom està descontent, desenganyat, l'estómac buit i l'ànima trista».²⁸ A l'article «A Catalunya» se centra en la situació precària del Principat —dolor, fam, humiliacions, vergonya— que, contràriament a allò que desitja el règim, uneix els catalans contra Franco. I, per damunt de tot, expressa la voluntat de sobirania que Catalunya exigirà el dia que s'alliberi de la dictadura: «No, Catalunya no es voldrà ajupir sota qualsevol règim per molt republicà que vulgui dir-se; a qualsevol règim que la vulgui mantenir endogalada». I traça l'únic camí de dignitat possible, fruit de l'experiència històrica i

28 GUANSÉ, «Com es viu actualment a Barcelona», p. 11-14.

de les doctrines de Rovira i Virgili: «Catalunya voldrà ésser mestressa, sobirana dels seus destins, tant com qualsevol altre poble i només en aquest pla de dignitat i d'igualtat podrà pactar amb els altres pobles de la Península o d'Europa».²⁹ El novembre de 1940 inicià una sèrie de treballs històrics amb «La vida política de Lluís Companys», un assaig on transcriu amb vigor de novel·la i exactitud de reportatge els episodis polítics protagonitzats pel darrer president de la Catalunya lliure, amb especial referència als Fets d'octubre, la Guerra Civil i l'èxode final. Conclou que el sacrifici de Companys va contribuir a la «resurrecció futura» de Catalunya, una idea clau per guiar els refugiats en el primer any d'exili.³⁰ Fidel a la preservació de la memòria, l'única garantia de continuïtat històrica, a «La cultura en la Catalunya autònoma», exposa la intenció de salvar el llegat dels escriptors i de l'obra cultural duta a terme en els anys 1930: «La Catalunya autònoma havia arribat a un punt de maduresa en molts aspectes de

29 GUANSE, «A Catalunya», p. 16-17.

30 GUANSE, «La vida política de Lluís Companys», p. 8-13.

la cultura i en moltes de les seves institucions, i això era encara per als agressors un estímul. Avui, tant per pròpia voluptat com per donar-ne testimoni als que ho ignoren, em proposo fer ací una evocació panoràmica, encara que limitada per la pròpia limitació, de com eren aquells moments, de com era la vida espiritual de Catalunya».³¹

En publicar les sèries, 1943 i 19344, «Els meus contemporanis. Retrats d'escriptors catalans» justifica la rememoració tant «pel gust de donar a conèixer uns escriptors a un públic català que gairebé els ignora o per recordar-los als qui els negligeixen o obliden» com «per una melangiosa complaença en l'evocació d'un temps passat», sempre des de la manca de materials: «No tinc a mà, per a avivar-ne el record cap de les obres cabdals dels autors de qui parlo». Aquestes evocacions, estímul per a l'acció en el present, se centren en les obres d'autors com Prudenci Bertrana (1867-1941), Jaume Bofill i Mates (1878-1933), Carles Capdevila (1879-1937), Antoni Rovira i Virgili,

31 GUANSE, «La cultura en la Catalunya autònoma», p. 10-13.

Joan Puig i Ferrer (1882-1956), Josep Carner (1884-1970), Carles Soldevila (1892-1967), J. V. Foix (1893-1987), Josep Maria de Sagarra (1894-1961), Miquel Llor (1894-1966), Just Cabot (1898-1961) i una nòmina que es convertirà en el nucli del llibre *Retrats literaris*. Publicat a Mèxic el 1947, és l'assiag de Guansé que millor expressa la voluntat de recuperació i de projecció cultural i política de Catalunya.³²

La difusió d'idees polítiques també comprometé Guansé: en una carta a Tasis, el 1958, comenta com es sorprèn davant la sensació que Catalunya va transformant-se dintre seu en una idea desconnectada de la realitat catalana i com percep que l'òrbita americana de l'exili es va allunyant de la vida de l'interior. Li fa aquesta confessió a propòsit de les derivacions d'una ponència seva: «La vaig escriure sense cap mena de pretensions amb destinació a unes reunions que celebrem de

32 A Catalunya es publicà per primera vegada el 1966, en sortir una segona edició modificada amb el títol *Abans d'ara*. El 1994, El Mèdol recuperà l'obra, amb una edició coordinada per Josep Bargalló (1958) Vegeu els retrats inèdits o versions de retrats no inclosos a les obres de 1947 i 1966 a CORRETGER i FOGUET, *Domènec Guansé. Retrats d'exili*.

Els novel·listes d'exili executaren un retrat ampli i viu de la cultura republicana que permet, en ell mateix, denunciar l'estigmatització a què fou sotmesa per part del règim

tant en tant ací per passar l'estona patriòticament. Va agradar a uns amics que van demanar-me que la traduís al castellà per publicar-la. [...] Jo suposo que és utòpica, però de totes maneres vaig tractar d'escriure alguna cosa que no sigui tan allunyada de la realitat catalana i de la realitat hispànica, com n'acostumen a ser les que s'escriuen per Amèrica sota la influència de l'ambient. ¡Però per a mi Catalunya ja és tan lluny en el temps i la distància!». ³³

Escriví aquest estudi, «Catalunya en el clos hispànic», a instàncies de la Institució de Cultura Catalana del Centre Català de Santiago, amb la intenció de plantejar la situació de Catalunya 20 anys després de la guerra. ³⁴

33 Carta de Domènec Guansé a Rafael Tasis, del 21 de juny de 1958. Totes les cartes que es citen entre Tasis i Hurtado es troben al Fons Rafael Tasis (Hermeroteca UAB) i a l'Arxiu de Víctor Hurtado Cuevas. La ponència, pronunciada en català, fou publicada en fullletó amb el títol «Cataluña en el ruedo hispánico» el 1957 per la Institució de Cultura Catalana de Santiago. Notícia a *Ressorgiment*, núm. 489, Buenos Aires, abril, p. 7.885, 1957.

34 Hi feia propostes com la desaparició de partits i la formació d'un organisme de relació que actués per damunt dels interessos partidistes; la qüestió dels països que formen la nacionalitat catalana; el federalisme i la confederació; el problema de l'exèrcit permanent; l'entesa de Catalunya, Euskadi i Galícia, i la legalitat i el simbolisme de la Generalitat de

Un cop situat a Barcelona, Guansé se sentia encara aliè a aquella societat retrobada —«a dintre, com a fora, segueixo considerant-me un exiliat»—³⁵ però continuà amatent a l'activitat de recuperació de la memòria i de la cultura. No es considerà en cap cas un actor privilegiat de la represa: ja desaparegut Franco, amb l'esperança del nou panorama polític i amb 82 anys, escrigué a Ofèlia Fernández (1913-2005)³⁶ una síntesi il·lustrada i valorativa dels dos exilis, l'exterior i el de la resistència sota el règim, que val la pena llegir íntegrament: «Com vostè diu no s'ha adormit la consciència dels catalans. La mateixa forma, cruel, vexant i estúpida, de la persecució ha mantingut viu el sentiment de catalanitat, si més no entre els esperits sensibles. Recordi només aquests dos versos de Carner de la suite de sonets de "L'altre enyor", referint-se a Catalunya: "Jo sé que radiant existirieu / mal

Catalunya a l'exili: Corresponsal [s/s]: «Taula rodona, entorn de la tesi de D. Guansé: carta de Mèxic», *Ressorgiment*, núm. 497, Buenos Aires, p. 8.013, 1958.

35 Carta a Ramon Fabregat, a Mèxic, del 10 de juliol de 1967. Fons Guansé. [F.G.] Arxiu Nacional de Catalunya. [ANC].

36 Sobre Ofèlia Fernández vegeu: AA. DD. *Diccionari dels catalans d'Amèrica*. p. 214.

que fos l'únic que et retés honor". I, naturalment, no fou únic. Els exiliats catalans, tot just instal·lats a París, reprenien la *Revista de Catalunya*, tal com poc abans la feien a Barcelona. A l'Argentina, apressaven a fundar una editorial i envigorien la revista *Catalunya* que temps ha publicaven. Jo, que ja hi col·laborava a Barcelona, vaig reprendre-hi a Tolosa. Bé, de les activitats de l'exili, ja les coneixeu prou, i no em cal insistir gaire. Cal recordar que és a l'exili on s'han publicat les dues obres més importants de la literatura catalana moderna: el *Nabí* de Josep Carner i les *Elegies de Bierville*, de Riba, aquesta darrera publicada en primera edició oficial a Santiago de Xile, a les "Edicions del Pi de les tres branques". Em direu que l'Exili és l'Exili i que a l'interior era tota una altra cosa. No [ho] creguéssiu pas. En primer lloc el que es feia a l'exili tenia força més ressò a l'interior del que habitualment es creu. Però és que a l'interior amb revistes tan notables com *Ariel*, més o menys clandestinament, començà aviat. Van tenir que plegar, però el 1945 —no recordo exactament la data— rebia els primers llibrets de poesia universitària, en la qual col·laboraven 25 o 30 autors, tots ells

La literatura d'exili marca un camí de retrobament de la identitat catalana i de compromís amb el dret de recordar i construir el present i el futur amb les arrels en la pròpia història

debutants; els llibres me'ls enviava un estudiant que jo no coneixia; poèticament, el valor dels textos no tenia importància: l'important era que lingüísticament estaven bé. És a dir que a la universitat hi havia un nucli d'estudiants intel·ligents, disposats a fer sobreviure l'idioma: no trigaríem —l'any 1946— a veure aparèixer ja en forma continuada, les primeres edicions de llibres catalans, amb la fundació de les diverses col·leccions de la Selecta. Al mateix temps la flama s'encendria a Mallorca amb la publicació del Diccionari Català-Valencià-Balear, títol equívoc però que les circumstàncies justificaven, ja que en realitat és amb els vuit o deu volums, un Diccionari Català amb totes les seves variants dialectals. Finalment en l'obra de catalanització seguí València, i que culminà amb la publicació de *Nosaltres, els valencians*, de Joan Fuster, premiada precisament als darrers Jocs Florals de Santiago de Xile. Tot això permet que avui el problema no quedi reduït estrictament al Principat, sinó que quan es parla de llengua i de cultura es faci una constant referència als "Països Catalans", comprenent entre aquests països fins i tot el Rosselló, o sigui com veig que l'anomena la

Catalunya Nord. / Tot això que vostè coneix tan bé com jo, però que és convenient rememorar-ho, per fer comprensiva la situació actual, són només factors favorables».³⁷

Vicenç Riera Llorca

En els anys posteriors al seu retorn a Catalunya, el 1969 —després de l'exili a França (1939), Santo Domingo (1940-1942) i Mèxic (1942-1969)—, Vicenç Riera Llorca reflexionà sobre la funció de la literatura com a activitat al servei de la recuperació d'un passat identitari que, encara el 1977, no havia estat reconegut oficialment. Paral·lelament, i com a efecte directe dels anys de dictadura, la producció literària catalana havia sofert un decalatge que Riera Llorca proposa de solucionar amb el reconeixement de l'activitat dels escriptors que havien viscut a l'exili. Creu que poden col·laborar a unir les generacions separades pel franquisme: «La narrativa de l'exili i de la postguerra immediata a l'interior vénen omplint, a poc a poc, la llacuna que s'havia produït,

el buit que hauria quedat entre els narradors —novel·listes i contistes— consagrats ja a la preguerra i els joves d'avui».³⁸ És evident que l'obra de Riera Llorca —tretze novel·les i dos aplecs de contes— té com un dels objectius principals col·laborar a emplenar aquest espai buit, on també es debatia la nova narrativa contemporània «produïda generalment per narradors joves».³⁹ Riera Llorca manifestà en diferents ocasions la voluntat dels escriptors de la seva generació de subsanar la interrupció de la producció literària catalana per evitar el risc que «un període de la vida catalana no hi fos reflectit ni caracteritzat: el de 1936 fins a una data imprecisa i recent».⁴⁰ Aquest sentit de rescabament històric a través de la literatura impregna també, en conseqüència, la seva obra, publicada a partir de 1970. El que cal —creu—, és fer la literatura corresponent a aquella etapa sotmesa a la vigilància estricta del règim: «No es tracta de donar una

³⁷ Carta de Guansé a Ofèlia Fernández, del 2 de juliol de 1976. Fons Guansé. [F.G.] Arxiu Nacional de Catalunya. [ANC].

³⁸ RIERA LLORCA, «Del dir i del fer. A cada temps, la seva literatura», p.16.

³⁹ RIERA LLORCA, «Del dir i del fer. A cada temps, la seva literatura», p.16.

⁴⁰ RIERA LLORCA, «Del dir i del fer. A cada temps, la seva literatura», p.16.

Domènec Guansé, va viure l'exili entre 1939 i 1963 amb una actitud compromesa amb Catalunya i amb l'ideari republicà que havia mantingut mentre fou a l'interior

funció didàctica o informativa a la literatura que —això sí— ens ofereixi una visió retrospectiva de la vida i del tarannà dels catalans, ací i a l'exili, sinó de fer la literatura que no es va fer, que s'hauria fet, que calia fer i que cal encara fer-se sense caure en anacronismes, perquè els qui han de fer-la poden situar-se mentalment i emotiva a l'època dels fets i dels estats d'ànim que van viure i que han de transformar-se en literatura».⁴¹

I insisteix a difondre les obres narratives centrades en la guerra i l'exili sempre amb la idea fixa que «no podem deixar trenta anys de vida catalana sense la literatura que li correspon».⁴² El 1962 exposa a la revista *Serra d'Or* l'obra dels escriptors que publicaren a Amèrica des de 1939, amb el propòsit «de donar una idea del seu volum als lectors de *Serra d'Or*».⁴³ Es tracta d'una primera panoràmica de la literatura d'exili, un testimoni històric contraposat a l'oblit programat pel

41 RIERA LLORCA, «Del dir i del fer. A cada temps, la seva literatura», p.16.

42 RIERA LLORCA, «Del dir i del fer. A cada temps, la seva literatura», p.16.

43 RIERA LLORCA, «Aspectes de la literatura catalana a Amèrica», p. 31.

règim franquista i com a producció literària nacional. En carta a Guansé evidencia aquests objectius: «després de *Tots tres surten per l'Ozama*, les meves novel·les obeeixen a un esquema. Traçat amb el propòsit de descriure l'ambient de Catalunya —o més precisament de Barcelona— del 1931 al 1936; després, de l'exili on jo l'he viscut. I si aconseguixo fer la descripció projectada en una vintena de volums —no creguis que em faig il·lusions: a més de les set novel·les editades, en tinc quatre entre inèdites i a punt d'acabar; sóc, doncs, a la meitat de la feina— m'embrancharia a tractar de la Catalunya actual. La meva insistència en la vida de l'exili s'explica perquè els exiliats van ser tants que el que van fer fora del país, bo o dolent, és una part de la vida catalana, que ha de tenir la seva literatura. Jo faig la meva aportació. No sóc l'únic que explica aqueixa vida. Hi ha els llibres de Calders, de Ferran de Pol, de Jordana... Es podria dir que l'exili va ser com l'explico però que va ser també una altra cosa. Hi estaria d'acord. Jo l'explico segons la meua òptica».⁴⁴

44 Pineda de Mar, 23 d'octubre de 1975. Fons Guansé. [F.G.] Arxiu Nacional de Catalunya. [ANC].

Tota l'obra de Riera Llorca —narrativa i periodística— està dedicada a narrar l'exili, per bé que només va escriure a Mèxic les novel·les *Tots tres surten per l'Ozama* i *Roda de malcontents*. Per aconseguir el seu objectiu, Riera Llorca opta pel realisme literari, proper al documental. La necessitat de donar testimoni d'un temps sense crònica i d'explicar uns fets que no van ser explicats coetàniament el duu a aquest tipus de narrativa, orientada des del propi pensament polític, compromès amb la defensa dels drets socials i de la identitat nacional, des dels anys 1930 dins la USC⁴⁵ i, en arribar de l'exili, prop del Reagrupament Socialista de Josep Pallach (1920-1977). La novel·la on la voluntat

45 Amb tot, l'actitud del partit arran de la guerra —quan la USC ja s'havia integrat al PSUC— i l'exili el decebeix. Així, fa dir a un personatge de la novel·la *Què vols, Xavier?*: «vaig cansar-me de la disciplina inhumana, de les contradiccions i que em receptessin el que he de pensar» A *Oh, mala bèstia!*, un altre personatge, sindicalista i socialista a Barcelona, es queixa de l'evolució de la USC unificada dins el PSUC: «no em sento identificat amb la meua organització política molt canviada i me n'he separat. Ja durant la guerra perquè no tenia opció vaig acatar la nova disciplina com una actitud de circumstàncies. No voldria que ningú em confongués amb la gent que s'ha estovat en les facilitats que ofereix la vida a Mèxic, però no sabia què fer, seriosament, com a treball polític». RIERA LLORCA, *Què vols, Xavier?*, p. 145 i RIERA LLORCA, *Oh, mala bèstia!*, p. 10.

La voluntat historicista de Riera Llorca demostra la seva convicció que la ficció literària és sovint més expressiva que el rigor científic per a deixar la petjada d'un temps i d'uns fets

de rescatar la memòria es fa més evident és *Fes memòria, Bel*, centrada en els Fets d'Octubre de 1934 i narrada des del testimoni personal, un relat gairebé cinematogràfic d'uns fets que durant la Dictadura van restar en la foscor i que encara ara una majoria de la població catalana no sabia explicar.

La voluntat historicista de Riera Llorca demostra la seva convicció que la ficció literària és sovint més expressiva que el rigor científic per a deixar la petjada d'un temps i d'uns fets. La seva obra és un agent provocador de la memòria que, a partir de la seva funció literària aporta dades fiables per a la interpretació històrica. Per aquest motiu, cal llegir les novel·les de Riera Llorca des dels valors narratius, que proven la seva validesa com a document. La qualitat artística no és, doncs, secundària en el seu cas, atès que per obtenir l'efecte de realitat utilitza tècniques objectivistes apreses dels autors nord-americans dels trenta —de les quals fou un pioner a Catalunya— com el fragmentarisme, l'alternança de veus narratives, la simultaneïtat o l'encreuament d'escenes, entre d'altres.

Fronts de l'exili: el retorn, els epistolaris i la censura

El punt àlgid del conflicte d'aquests escriptors republicans exiliats es produeix quan es plantegen la pròpia identitat i la de la seva nació en projectar el retorn. Novel·les i textos assagístics de Riera Llorca, de Guansé i d'Hurtado exposen la situació de l'exiliat i de la seva família en resituar-se a Catalunya. No es tracta només del problema del decalatge social, econòmic o afectiu, sinó de la identificació amb un món que no es correspon amb la nació d'on van partir, fet que condueix al dubte sobre la pertinença. Aquest problema s'acompanya del sentiment de distància moral i cultural de qui tracta de reintegrar-se en una societat assimilada al règim en la qual se sent aliè. Així, el 16 de novembre de 1969, Domènec Guansé declara en carta al pintor i escriptor Albert Junyent (1903-1976), resident a París, el seu malestar: «Per la meua banda segueixo pasturant per aquests indrets que, contra el que suposes, trobo cada dia més infectes. Tinc ganes d'entornar-me'n a Xile. Però no, no ho faré per mandra d'agafar un vehicle. Venir a París? Gràcies, però

ni pensar-hi! Si fos per quedar-m'hi, encara. Com que això no es possible la cortina del meu darrer acte es clourà ineluctablement a Barcelona o als seus voltants. No m'agrada, però tant se val».⁴⁶

A la seva novel·la inèdita *L'estrangera* i al relat «Confessió d'un emigrat» Guansé transforma el tema del retorn en material narratiu amb gran riquesa de matisos.⁴⁷

En el cas de Riera Llorca, ultra les informacions històriques, les novel·les tracten qüestions candents com el concepte mateix d'exili i de la condició d'exiliat; l'anàlisi crítica de les diverses actituds preses pels refugiats a Mèxic i els diversos grups socioeconòmics que se'n deriven; l'evolució de la posició política dels individus; les distintes visions personals de la societat mexicana, la situació a la Catalunya interior i, la qüestió fonamental: la decisió sobre el retorn.

⁴⁶ Fons Guansé. [FG.] Arxiu Nacional de Catalunya. [ANC].

⁴⁷ GUANSÉ, «Confessió d'un emigrat». Sobre ambdues obres, vegeu: CORRETGER, *Domènec Guansé, crític i novel·lista: entre l'exili i el retorn*; i CORRETGER, «Art i compromís: la narrativa d'exili de Domènec Guansé».

Novel·les i textos assagístics de Riera Llorca, de Guansé i d'Hurtado exposen la situació de l'exiliat i de la seva família en resituar-se a Catalunya

La possibilitat de tornar esdevé el pensament central de Riera Llorca en les novel·les i en els editorials de *Pont Blau* (1952-1963), la revista que dirigí a Mèxic. És un tema que sorgeix de la reflexió sobre la unitat dels catalans més enllà del lloc on viuen. A *Joc de xocs* es pot llegir una exposició d'aquesta tesi: «Reixac ha blasmat aqueixa tendència notòria entre els refugiats a fer una distinció entre catalans de l'interior i catalans de l'exterior i ha afirmat que els catalans són tots uns, es trobin on es trobin, i que l'obra i la conducta dels exiliats, la de cadascú en les activitats que li siguin pròpies, és obra tan catalana com la que facin els qui no s'han mogut de la terra».⁴⁸

El tema del retorn es relaciona amb la desmitificació del valor polític de l'exili i amb l'obligació moral dels que viuen fora de treballar per la nació: «els qui tenen el propòsit de mantenir una acció política són els més obligats a tornar, peti qui peti», diu a *Tornar o no tornar*.⁴⁹ I com a síntesi d'aquestes opinions fa dir a un dels personatges més lúcids d'aquesta

novel·la: «que la força política del poble català és al país, que els exiliats no tenen dret a continuar fent-se la il·lusió que en són els elements directors, desplaçats temporalment, i que d'un moment a l'altre un de la situació els tornarà al poder».⁵⁰

Aquestes qüestions també troben espai de discussió en les cartes entre la diàspora i l'interior. I és que la utilització dels epistolaris per a confegir aquest magne mapa de la memòria d'exili permet considerar-los com l'obra de memòria espontània més gran de la història catalana del segle XX. Les correspondències faciliten la reconstrucció de lligams entre els anys 1930 i els anys 1980 amb tot luxe de detalls. La lectura enxarxada de les lletres ofereix una construcció molt completa de les idees i els fets culturals, socials i polítics després de l'èxode. Una part d'aquests epistolaris de Tasis, Guansé, Riera Llorca i molts d'altres escriptors i polítics s'ha publicat o es troba en camí d'edició: des de les cartes creuades des de França fins als epistolaris americans en procés de recuperació, en edicions o formant part de

recerques.⁵¹ Al llibre *Nou obstinats* de Riera Llorca, Guansé recomana vivament l'edició de les correspondències d'exili perquè —diu—: «en certs aspectes, la millor literatura que s'ha produït a l'exili és l'epistolar».⁵² La gran quantitat de cartes creuades permet conèixer el món polític, social i personal dels intel·lectuals catalans en aquests anys crucials i valorar l'esforç de construcció identitària nacional que justifica el tràfec constant de de correspondències, en bona part conservades.

La riquesa dels interessos mutus i compartits mantingué viva l'acció comuna dels autors, en l'exili i al retorn. L'interès de les lletres se centra en els aspectes fonamentals que els preocupen: l'acció de l'exili sobre els escriptors i la responsabi-

51 Assenyalo només alguns treballs sobre epistolaris dels escriptors tractats, a tall d'exemple: CAMPILLO i VILANOVA, *La cultura catalana en el primer exili (1939-1940)*. *Cartes d'escriptors, intel·lectuals i científics*; BACARDÍ i FOGUET, *Pere Calders. Fe de vida. Cartes a Rafael Tasis*; CAMPS, *L'espantós és el buit, el desert. La correspondència entre Rafael Tasis i Ramon Xuriguera*; BUSQUETS, *Xavier Benguerel / Joan Oliver. Epistolari*; CORRETGER, «Cartes entre Vicenç Riera Llorca i Domènec Guansé (1966-1975)»; i CORRETGER, «Odó Hurtado: compromís literari des de l'exili». És evident que l'amplitud de la diàspora ofereix molts més àmbits a l'estudi epistologràfic.

52 RIERA LLORCA, *Nou obstinats*, p. 54.

48 RIERA LLORCA, *Joc de xocs*, p. 104.

49 RIERA LLORCA, *Tornar o no tornar*, p. 64.

50 RIERA LLORCA, *Tornar o no tornar*, p. 104.

La recuperació dels escriptors de l'exili pot facilitar, sens dubte, el retorn viu del passat que encara en bona part resta en l'oblit

litat d'aquests en les relacions amb l'interior; el dubte i l'esforç d'un nou arrelament personal i professional a Catalunya i la continuïtat de la trajectòria literària en retornar. La crisi identitària en reintegrar-se a l'interior queda reflectida en epistolaris, articles, assaigs i textos de creació. En són exemples vius novel·les com *Amb permís de l'enterraments i Tornar o no tornar*, de Riera Llorca, *Desarrelats*, d'Hurtado i *L'estrangera*, de Guansé. I és que una qüestió fonamental per a aquests autors era obrir-se camí professionalment com a escriptors a Catalunya —tot i el control de la censura—, rebre l'atenció dels lectors «de dintre» i participar en premis literaris.

Els epistolaris entre Hurtado i Tasis, així com els del primer amb Josep Maria Cruzet (1903-1962) i Tomàs Tebé (1928-1977), directores d'editorial Selecta, són molt rics en informacions i reflexions sobre aquestes qüestions.⁵³ Són relacions epistolars contínues, que evidencien actituds combatives —sovint contradictòries— concretades en

la pràctica de la censura prèvia, la introducció en el món complex dels premis, l'esforç per la difusió des de l'anonimat i l'adaptació a un públic que, tot i ser el natural i propi, resulta aliè, poc preparat per a rebre determinats temes i idees. És mitjançant aquestes cartes com es poden observar sensacions com la temença de sentir-se segregat en els concursos literaris pel fet de ser considerat un «rojo», fins i tot, per part dels escriptors resistents però immersos en la societat condicionada pel règim. Ho senten així Guansé, Hurtado i, fins i tot, alguns dels seus personatges literaris, fet que demostra el contínuum entre realitat i ficció pel que fa a l'exposició i la denúncia d'aquests temes identitàris d'alt voltatge.⁵⁴ Així, Hurtado

54 Joan Oliver, en carta a Xavier Benguerel, confirma una de les hipòtesis que Guansé defensà durant l'exili: la marginació de l'obra dels exiliats per part dels escriptors consagrats a Catalunya. En el cas dels premis aquesta manca d'interès es concretava sovint en postergació, tal com confirma Oliver en referir-se a les possibilitats de Guansé de ser premiat per la novel·la *L'últim retrat*: «*El cas Guansé és el següent: no el premiaran (segons es diu) perquè és... exiliat! El mateix que va estar a punt de passar l'any passat amb tu. Recordes? Sort que eres aquí, aleshores. Però ara penses: només faltaria que després del roig Benguerel premiéssim el roig Guansé. Aquest és el potin que corre. Això no vol dir que a darrera hora no canviïn de criteri*». Carta d'Oliver a Benguerel de la fi de novembre de 1953. Vegeu, BUSQUETS, *Xavier*

manifestada, davant la projecció de les seves obres a Catalunya, un dubte sobre el propi nom, el d'un refugiat assenyalat políticament, «un rojo», el mateix apel·latiu que rep el protagonista de la seva novel·la *Desarrelats* per part d'alguns afectes al règim.⁵⁵ Per aquest motiu, en dubtar de les possibilitats de publicació d'un conte seu finalista del premi Santamaria de 1956, confessa a Tasis: «Realment si no el deixessin passar quedaria demostrat que l'obstacle és el nom de l'autor i, si més no, serviria per a saber de què va i deixar-se córrer de fer noves provatures».⁵⁶

Les referències a la vigilància i la persecució són constants en les cartes dels exiliats quan es refereixen als seus contactes i al possible retorn a Catalunya. Al marge de la censura, un altre dels principals obstacles per a continuar exercint d'escriptors és la pròpia dificultat per adaptar-se al règim moral que hi domina. És un tema que apareix

Benguerel / Joan Oliver. *Epistolari*, p. 479-480.

55 HURTADO, *Desarrelats*, p. 46.

56 Carta d'Hurtado a Tasis del 16 de setembre de 1956. Fons Guansé. [F.G.] Arxiu Nacional de Catalunya. [ANC].

53 Fons Josep Maria Cruzet, 1919-1997, Biblioteca Nacional de Catalunya.

L'actuació dels escriptors de l'exili es fonamenta en una concepció de la memòria basada en el record d'episodis viscuts que es contraposen a la concepció oficial de la història

insistentment en les cartes entre Hurtado i Tasis, com la del 15 d'octubre de 1957, en què Hurtado comenta, tot referint-se a les possibilitats d'optar al Joanot Marorell amb *Es té o no es té*: «el tema és exposat en una forma potser massa lliure i crua per a l'ambient, perquè el que resultaria una novel·la rosa a París o Nova York és un escàndol a la puritana Barcelona i més si és escrit en català». Poc després, el 31 de desembre de 1957 insisteix a negar les possibilitats de tenir una recepció normal en la societat de Barcelona als anys 1950: «No crec que tingui res per al Santamaria d'aquest any. [...] L'únic que tinc és d'un tema una mica massa escabrós per a l'estat actual dels ànims a Barcelona i temo que en definitiva no l'enviaré. És clar que em sembla que el jurat és una mica més airejat que el del Martorell, però així i tot crec que desentonaria i no val la pena de jugar a fer el "tremendu"». ⁵⁷

Aquest contrast entre el pensament dels exiliats —mentalment radicats

en els anys republicans— i el de la societat catalana sota el franquisme apareix també a *Desarrelats*,⁵⁸ en ocasions amb una actitud de superioritat dels primers, pel que fa a la voluntat de reconstrucció política, contra la qual Riera Llorca lluità tenaçment en els seus editorials de *Pont Blau*, i en articles com «El problema de l'exiliat català» i la ressenya de la novel·la *Desarrelats* d'Hurtado.⁵⁹

Amb la seva lucidesa habitual, Tasis, des de Barcelona, però epistolàriament i periodísticament integrat en l'òrbita de l'exili, s'adona de les limitacions de la literatura catalana, més evidents encara davant les obres de la diàspora. Concreta aquesta diferència en la crítica a *Pont Blau* d'*Unes quantes dones*, d'Hurtado: «un narrador català lliure de tots els complexos i totes les censures externes i internes que frenen la ploma dels que hem d'escriure i publicar a Catalunya mateix, que podem mesurar fins a quin punt hem anat limitant el camp de la nostra experimentació literària, fins a quin punt hem exclòs,

primerament per força i després per una habitud esdevinguda gairebé natural, tot de temes, d'implicacions, d'influències i de realitats que, presents a totes les literatures lliures del món, estan absents de la nostra, en els nostres dies».⁶⁰

L'actuació dels escriptors d'exili, veritable consciència històrica del passat nacional, es fonamenta en una concepció de la memòria basada en el record d'episodis viscuts que es contraposen a la concepció oficial de la història, que durant anys eliminà el passat en seleccionar només allò que era adequat a les necessitats polítiques. La lectura d'aquests escriptors permet comprovar el compromís del seu pensament polític i literari i la força de la seva obra creativa, desconeguda encara ara en molts casos tot i formar part del cabal cultural i, doncs, de la identitat catalana. La seva recuperació pot facilitar, sens dubte, el retorn viu del passat que encara en bona part resta en l'oblit. ■

57 Cartes d'Hurtado a Tasis del 15 d'octubre i del 31 de desembre de 1957. Fons Guansé. [F.G.] Arxiu Nacional de Catalunya. [ANC].

58 HURTADO, *Desarrelats*, p. 235,236.

59 RIERA LLORCA, «El problema de l'exili català»; i RIERA LLORCA, «Desarrelats a fora i a dins».

60 TASIS, «Unes quantes dones, per Odó Hurtado», 30.

■ Bibliografia

- AA.DD. *Diccionari dels catalans d'Amèrica. Contribució a un inventari biogràfic, toponímic i temàtic*. Vol II. Barcelona: Curial Edicions Catalanes — Generalitat de Catalunya, 1992.
- AA.DD. *Diccionari biogràfic del moviment obrer als Països Catalans*. Barcelona: Edicions de la Universitat de Barcelona i Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2000.
- AGUILAR, Paloma. *Polítiques de la memòria y memorias de la política*. Madrid: Alianza Editorial, 2008.
- ARAGAY, Ignasi. «El debat històric. Josep Fontana». A *Ara*, Dossier, del 14 d'agost de 2016, p. 6-7.
- BACARDÍ, Montserrat i FOGUET, Francesc. *Les raons de l'exili*. Valls: Cossetània, 2012.
- BACARDÍ, Montserrat i FOGUET, Francesc. *Pere Calders. Fe de vida. Cartes a Rafael Tasis*. Barcelona: A Contra Vent, 2013.
- BACARDÍ, Montserrat i FOGUET, Francesc. *El revulsiu del catalanisme*. Valls: Cossetània, 2015.
- BUSQUETS, Lluís. *Xavier Benguerel / Joan Oliver. Epistolari*. Barcelona: Proa, 1999.
- BUSQUETS, Lluís. *Xavier Benguerel. La màscara i el mirall*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1995.
- CABRÉ, Jaume. *Les veus del Pamano*. Barcelona: Proa, 2004.
- CAMPILLO, Maria. *Escriptors catalans i compromís antifeixista (1936-1939)*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1994.
- CAMPILLO, Maria i VILANOVA, Francesc (cur.). *La cultura catalana en el primer exili (1939-1940). Cartes d'escriptors, intel·lectuals i científics*. Barcelona: Fundació Carles Pi Sunyer, 2000.
- CAMPILLO, Maria. «Cèsar-August Jordana. El món de Joan Ferrer». A *Quaderns*, núm. 16, p. 29-42, 2009.
- CAMPILLO, Maria (ed.). *Llegir l'exili*. Barcelona: L'Avenç, 2011.
- CAMPILLO, Maria. *Els contracops de l'enyorança. Escrits d'exili*. Sabadell: Fundació La Mirada, 2011.
- CAMPS, Josep. *L'espantós és el buit, el desert. La correspondència entre Rafael Tasis i Ramon Xuriguera*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2010.
- CAMPS, Josep. «Entre la crònica i la ficció. El món de l'exili a les novel·les de Vicenç Riera Llorca». A CAMPILLO, Maria (ed.). *Llegir l'exili*. Barcelona: L'Avenç, 2011.
- CASACUBERTA, Margarida. «Els vençuts, de Xavier Benguerel: novel·la, crònica, història». A CAMPILLO, Maria (ed.). *Llegir l'exili*. Barcelona: L'Avenç, 2011.
- CORRETGER, Montserrat. *Escriptors, periodistes i crítics. El combat per la novel·la*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2008.
- CORRETGER, Montserrat. *Domènec Guansé, crític i novel·lista: entre l'exili i el retorn*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2011.
- CORRETGER, Montserrat. «Art i compromís: la narrativa d'exili de Domènec Guansé». A CAMPILLO, Maria (ed.). *Llegir l'exili*. Barcelona: L'Avenç, 2011.
- CORRETGER, Montserrat. «Cartes entre Vicenç Riera Llorca i Domènec Guansé (1966-1975)». A *Els Marges*, núm. 99, p. 60-89, 2013.
- CORRETGER, Montserrat i FOGUET, Francesc. *Domènec Guansé. Catalunya a l'exili*. Valls: Cossetània, 2013.
- CORRETGER, Montserrat. «La narrativa de Vicenç Riera i Llorca: literatura i consciència històrica». A *Caplletra*, núm. 57, p. 9-33, 2014.
- CORRETGER, Montserrat i FOGUET, Francesc. *Domènec Guansé. Retrats d'exili*. Barcelona: Adesiara, 2015.
- CORRETGER, Montserrat. «Odó Hurtado: compromís literari des de l'exili». A CORRETGER, Montserrat, CASANOVAS, Pompeu, SALVADOR, Vicent (eds.). *El compromís literari en la modernitat. Del període d'entreguerres al postfranquisme (1920-1980)*. Tarragona — Melbourne: PURV/ RMIT, 2016, p.119-144.
- DÍEZ, Xavier. «Imaginaris contraposats. La doble memòria del franquisme i la transició. Ruptures catalanes respecte de la història oficial». A *Idees*, núm. 28-29, p. 28-47, 2006.

- DOMINGUEZ, Martí. *La sega*. Barcelona: Proa, 2015.
- FONTANA, Josep. *La construcció de la identitat*. Barcelona: Base, 2005.
- GARCIA RAFFI, Josep-Vicent. *Lluís Ferran de Pol i Mèxic: Literatura i periodisme*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1998.
- GUANSÉ, Domènec. «La vida política de Lluís Companys». A *Germanor*, núm. 451, p. 8-13, 1940.
- GUANSÉ, Domènec. «Com es viu actualment a Barcelona». A *Germanor*, núm. 464-465, p. 11-14, 1942.
- GUANSÉ, Domènec. «A Catalunya. L'esperit de revolta creix sota el fuet del dolor i de la fam, entre les humiliacions i la vergonya. Un sol sentiment uneix tots els catalans». A *Germanor*, núm. 466-467, p. 16-17, 1942.
- GUANSÉ, Domènec. «La cultura en la Catalunya autònoma». A *Germanor*, núm. 471, p. 10-13, 1942.
- GUANSÉ, Domènec. «Confessió d'un emigrat». A *Catalunya*, núm. 157, p. 33-37, 1943.
- GUANSÉ, Domènec. «Els meus contemporanis. Retrats d'escriptors catalans». A *Germanor*, núm. 481, p. 11-15, 1943; núm. 482, p. 13-15 i 36, 1943; núm. 484, p. 15-18, 1943; i núm. 486, 1944.
- GUANSÉ, Domènec. *L'estrangera* [Inèdita]. 1956.
- HURTADO, Odó. *Unes quantes dones*. Mèxic: Xaloc, 1958.
- HURTADO, Odó. *Es té o no es té*. Barcelona: Selecta, 1958.
- HURTADO, Odó. *Desarrelats*. Barcelona: Selecta, 1963.
- LOWENTHAL, David. *El pasado es un país extraño*. Madrid: Akal, 1998.
- MOLINERO, Carme. «Memòria i silencis sobre la guerra civil i el franquisme durant la transició». A ROVIRA MARTINEZ, Marta i VÁZQUEZ, Fèlix (coord.). *Polítiques de la memòria. La transició a Catalunya*. Barcelona: Pòrtic, 2004.
- PECOURT, Juan. «Las políticas de la consagración intelectual en España (1960-1992)». A RIUS-ULLDEMOLINS, Joaquim i RUBIO, Juan Arturo (eds.). *Treinta años de políticas culturales en España. Participación cultural, gobernanza territorial e industrias culturales*. València: Universitat de Valencia, 2016.
- RICOEUR, Paul. *La memoria, la historia, el olvido*. Madrid: Trotta, 2003.
- RIERA LLORCA, Vicenç. *Tots tres surten per l'Ozama*. Mèxic: Catalònia, 1946.
- RIERA LLORCA, Vicenç. «Aspectes de la literatura catalana a Amèrica». A *Serra d'Or*, núm. 22, p. 29-32, 1962.
- RIERA LLORCA, Vicenç. «Desarrelats a fora i a dins». A *Xaloc*, núm. 6, p. 52, 1965.
- RIERA LLORCA, Vicenç. «El problema de l'exiliat català». A *Revista de Catalunya*, núm. 106 [Mèxic], p. 71-75, 1967.
- RIERA LLORCA, Vicenç. *Roda de malcontents*. Barcelona: Cadí, 1968.
- RIERA LLORCA, Vicenç. *Amb permís de l'enterraments*. Barcelona: Edicions 62, 1970.
- RIERA LLORCA, Vicenç. *Joc de xocs*. Barcelona: Alfaguara, 1970.
- RIERA LLORCA, Vicenç. *Nou obstinats*. Barcelona: Selecta, 1971.
- RIERA LLORCA, Vicenç. *Fes memòria, Bel*. Barcelona: Selecta, 1972.
- RIERA LLORCA, Vicenç. *Oh, mala bèstia!*. Barcelona: Terra Nova, 1972.
- RIERA LLORCA, Vicenç. *Què vols, Xavier?*. Barcelona: Terra Nova, 1974.
- RIERA LLORCA, Vicenç. «Del dir i del fer. A cada temps, la seva literatura». A *El Poble Català*, núm. 0, p. 16, 1977.
- RIERA LLORCA, Vicenç. «La literatura catalana a l'exili (Mèxic)». Conferència pronunciada al Museu d'Art Modern de Tarragona el 15 de desembre de 1981 [notes de l'autora].
- RIERA LLORCA, Vicenç. *Cròniques americanes. Articles publicats en les revistes de l'exili*. Barcelona: Fundació Pere Coromines, 2003.

ROVIRA MARTÍNEZ, Marta. *La Transició franquista. Un exercici d'apropiació de la història*. Barcelona: Pòrtic, 2014.

ROVIRA i VIRGILI, Antoni. *L'Estat Català*. Tarragona: PURV, 2016.

SERRA i MORET, Manuel. *Ciudadania catalana: breuari de cogitacions, remarques i orientacions per als catalans*. Buenos Aires: Verdaguer, 1957.

TASIS, Rafael. «Unes quantes dones, per Odó Hurtado». A *Pont Blau*, núm. 39, p. 30-32, 1956.

TRAVERSO, Enzo. *Els usos del passat*. Publicacions de la Universitat de València, 2006.

WUNSCHIK, Tobias. «El papel de los Archivos en la defensa de los Derechos Humanos y de la Memoria Histórica» [en línia]. Disponible a: «www.fes-madrid.org».